

(əvvəli ötən sayımızda)

Rus arxeoloqları nostratik hipotezi əsas götürərək Ceytun arxeoloji mədəniyyətinin yaranmasından öncə e.q. VII minillikdə Yaxın Şərqdən Xəzər dənizi regionuna köçlərin baş verdiyini yazırlar. Onların fikrincə, bu köçmənlər əhliləşdirdikləri qoyun və keçiləri də özləri ilə gətirmişdilər. Bu insanlar mövsümi mağaralarda, o cümlədən Türkmənistanın Xəzər ətrafındakı ərazisi olan Böyük Balxanda Cəbəl və Dandam Çəşmə mağaralarında məskunlaşmışdılar. (Mezolitçeskiy kompleks pamətnika Tutkual. Russkəe Arxeoloqja, 2015, N2, Səh. 30-45)

Fransız tarixçisi və mifoloqu Bernar Serjan isə belə bir əsasıztezis irəli sürmüşdür ki, Ceytun arxeoloji dövrünün yaranmasından öncə e.q. VII minillikdə Yaxın Şərqdən gələn həmin insanlar sami-hami dili daşıyıcıları olmuşlar. Onlar sonradan şimal istiqamətində Qara dəniz sahillərinə doğru hərəkət edərək burda tədricən içlərində hind-avropalıların da olduğu avtohton əhali ilə qarışmışlar. (Les Indo-Europeens. 1995)

Halbuki tarixşünaslıqda mövcud olan orta qədim baxışa görə e.q. IV minillikdə samilər hələ Ərəbistan yarımadasında vəhşi köçəri həyat sürürdülər.

Rus tarixçi arxeoloqu Pyankov türklərin Orta Asiyada mövcudluğunu hunların bu əraziyə gəlməsi ilə əlaqələndirir və bu regionun ən qədim əhalisini irandilli xalqlar olduğu fikrini irəli sürür. Qədim perslərin ilkin məskunlaşdığı ərazini cənub-qərbi İran hesab edən Pyankov farsdillinin Sasanilər dövründə, III-VII əsrlərdə, Orta Asiyanın şəhərlərində yayılmağa başladığını və burdakı yerli xalqı sıxışdırıb çıxardığını yazır.

Pyankov Orta Asiyada irandilli xalqın mövcudluğunu Avesta əfsanələri ilə əlaqələndirərək e.q. IX-VIII əsrlərdən etibarən onlara aid Ariyana adlı qüdrətli bir dövlətin mövcud olduğunu iddia edir. Guya bu dövlətin varisi isə kavi Viştaspın e.q. VII-VI əsrlərdə Bəlx vadisində yaratdığı dövlət olmuşdur. (Pyankov İ.V. Jurnal Vostok. N6, 1995)

Rus müəlliflərinin əksinə olaraq qərb tarixçilərinin əksəriyyəti Viştaspın və ya başqa ifadə ilə Giştaspın yaratdığı Sak dövlətini Turan dövləti, sakları isə türklər hesab edirlər.

Onu qeyd etmək lazımdır ki, bir çox müəlliflər tərəfindən iran mənşəli söz kimi qələmə verilən Orta Asiyadakı çay və şəhər adı

raq qədim mədəniyyətin əsasını qoyduqlarını iddia edir. Pyankovun yazdığına görə dravidlər arilər Orta Asiyaya gələndən sonra da burda yaşamaqda davam edirdilər, lakin onlar ya hind-arilər tərəfindən tamamilə assimilyasiyaya uğramış, yada heç bir iz buraxmadan dağlara çəkilmişlər. (Pğənkov İ.V. Jurnal Vostok. N6, 1995)

Halbuki elmə linqvistik, nə də arxeoloji cəhətdən istər Ön Asiyada, istərsə də Orta Asiyada

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

olan Bəlx Orta Asiyanın ən qədim toponimlərindən biridir və onun iran dillərinə heç bir aidiyyəti yoxdur. Bəlx əslində Baliq demək olub, sumerlərdə çay tanrısının və kralın adıdır və çay anlamı daşıyır. Baliq həmçinin Mesopotamiyada çay və şəhər adıdır.

Türk dillərində də, Baliq çay deməkdir.

Türkiyədə qədim əkinçi arxeoloji mədəniyyətlərin hind-iranlılara aid olduğunu sübut etməyin mümkün olmadığını gören Pyankov bu mədəniyyətin dravidlərə məxsus olduğu haqqında qeyri elmi, köhnəlmiş tezis müdafiə edir. O cənub-qərbi İranın avtohton əhalisi olan protodravidlərin e.q. V-IV minilliklərdə qərbdən hərəkət edərək Orta Asiyaya gəldiklərini və hind-iranlılardan öncə burda məskunlaş-

dravidlərin yüz, bəlkə də min illərlə mövcudluğunu sübut edə bilməyə hər hansı bir tutarlı dəlilə malik deyil. İstər İranın qərbində, istərsə də Orta Asiyada qədimdən məskunlaşmış irandilli xalqların nümayəndələri, hələ də yaşamaqda davam etsələr də, bu günə qədər həmin ərazidə dravid dilində danışan hər hansı bir insan toplumu aşkar etmək mümkün olmamışdır.

Orta Asiyada aşkar edilən ən qədim arxeoloji mədəniyyətlərdən biri də Qazaxıstan çöllərinin

mərkəzində "Üç çayarası" adlanan Tobol, İrtiş və İşim çaylarının bir-biri ilə ən yaxın məsafə təşkil edən vadilərində 1980-ci ildə aşkar edilmiş, e.q. 3500-ci ilə aid Botay arxeoloji mədəniyyətidir. Botayda atın əhliləşdirilməsi, bəslənməsi və təsərrüfat məqsədilə istifadə edilməsinin ən qədim mərkəzlərindən biri olduğu müəyyən edilmişdir. Arxeoloji araşdırma nəticəsində Botayda və onun ətrafındakı digər arxeoloji mədəniyyətlərdə 5500 il öncə insanlar tərəfindən at südündən qida kimi istifadə olunduğu sübut olunmuşdur.

Türkiyədə Anau mədəniyyətinin davamı kimi dəyərləndirilən, Özbəkistanın Qaraqalpaq bölgəsində Aral dənizi ətrafında

məz elmi dəlillərlə sübut olunmuşdur. Kelteminardakı oturaq əhali balıqçılıqla və ovçuluqla məşğul olurdu. Kelteminarın sakinləri 100-130 nəfər insanın yerləşə bildiyi böyük icma evlərində yaşayırdılar. VI minilliyə aid Kelteminar mədəniyyətinin aşkar edilməsi Orta Asiyanın hind-iranlıların ilkin vətəni olması haqqında əsassız iddiaları puça çıxarmış oldu. (S.P.Tolstov. 1962.)

Türkiyənin geniş ərazilərini əhatə edən Avropa arxeoloq və tarixçilərinin Okus uyqarlığı, Rus elmi dairələri tərəfindən isə Baktəriya-Marqiana arxeoloji kompleksi adlandırılan qədim arxeoloji mədəniyyətin Turan uyqarlığı adlandırılması elmi məntiqə daha uyğun olardı.

Arxeoloji qazıntılar və genetik araşdırmalar R1a1 qaploqrupunun daşıyıcıları olan iranlı arilərin Cənubi Sibirdən hərəkət edərək Orta Asiyada, İranda və Hindistanda məskunlaşmalarının m.ö. 2-ci minillikdə baş verdiyini göstərməkdədir. (Klesov A.

2010, Səh. 23)

Bulqar türklərinin tarixi salnamələrinin müəllifi Baxşi İmanın "Cafqar tarixi" əsərində bulqar türklərinin qədim zamanlarda mövcud olmuş İdel dövlətini ilk Turan dövləti, Göytürklərin dövlətini isə ikinci Turan dövləti adlandırılır. Bulqar salnaməsinə görə İdel Turan dövlətinin əsası 15 min il öncə Volqa-Ural arasında 7 oğuz-türk və sak qəbilələrindən ibarət bulqar tayfa birliyi tərəfindən qoyulmuşdur. 12 min il öncə bulqarların Samar qolu Volqa-Uraldan Ön Asiyaya köçərək orda qədim Sumer dövlətini yaratmışlar. Samar-bulqarların bir hissəsi Azərbaycandan keçərək orda qalıb məskunlaşmışlar. (Baxşi İman, 993, Səh. 11-12)

İrandlıların Mərkəzi Asiyaya gələrək turanlı öntürklərin ərazilərində məskunlaşmaları tarixdə İran-Turan müharibələri adı ilə tanınan və iki irq arasında uzun əsrlər boyunca davam etməkdə olan mübarizəyə səbəb olmuşdur. Turanlı türklərin işğalçı iranlı arilərə qarşı mübarizəsi bir sıra fars və ərəb dilli qaynaqlarla yanaşı Avesta mətnlərində, Təbəri-nin, Məsudinin, İbn Əl-Əsirin, Firdovsinin "Şahnamə" poemasında da öz geniş əksini tapmışdır.

Tarix səhnəsinə digər irqlərdən daha gec qədəm qoymuş arilər, o cümlədən iranlılar haqqında hər hansı bir məlumata Bibliyanın yaradılış əfsanəsində rast gəlinməmişdir. Yaradılış əfsanəsinə görə Böyük tufandan sonra yeni doğulan bəşər övladının atası kimi təqdim olunan Nuh peyğəmbər yer üzünü idarə etmələri üçün üç oğlu – Yafəsə, Sam və Ham – arasında bölüşdürmüşdür. Lakin hind-avropalıları öz köklərini Yafəsə bağlamaq üçün daha gec dövrlərdə onunla əlaqədar bir sıra hədisə və şəxs adları uydurmuşlar. Yaradılış əfsanəsində Türk oğlan adı ilə tanınan və türk-turan irqinin ulu əcdadı sayılan Yafəsə idarə etməsi üçün Anadoludan Çin də daxil olmaqla şərq əraziləri ayrılmışdır.

(ardı gələn sayımızda)